



## UvA-DARE (Digital Academic Repository)

### Nederlands Amazonia : handel met indianen tussen 1580 en 1680

Hulsman, L.A.H.C.

**Publication date**  
2009

[Link to publication](#)

#### **Citation for published version (APA):**

Hulsman, L. A. H. C. (2009). *Nederlands Amazonia : handel met indianen tussen 1580 en 1680*. [Thesis, externally prepared, Universiteit van Amsterdam].

#### **General rights**

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

#### **Disclaimer/Complaints regulations**

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, P.O. Box 19185, 1000 GD Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

## Nawoord

*Eertijds voor nog de grootvader van mijn grootmoeder geboren was, kwamen de Indianen veel talrijker voor dan thans. Zij leefden tevens gelukkiger, wijl de macht der toenmalige Piaaimannen den Booze Geesten overal in bedwang hield. Paiwari (drank) ontbrak nooit; kinderen gehoorzaamden hunne ouders; nimmer doofde de barbakotvuren uit, wijl het wild altijd in overvloed voorhanden was en de visschen in de krekten krioelden. Maar dit aardich paradijs veranderde toen aan onze kusten, schepen vol strijders verschenen, aan wier hoofd stond een man genaamd Paira-oende of Pairaoendepo d.w.z. Letterhoutstomp. Hij was een blanke, die de algemeene opmerkzaamheid tot zich trok door zijn vreemd uiterlijk; zijn mond bevond zich nl. ter plaatse, waar bij gewone menschen de borst moet zijn. Letterhoutstomp was een menscheneter. Moordend en roovend trok hij langs onze kusten. Wee den Indianen, die in zijne handen vielen, want levend werden ze verbrand of gevild en opgegeten!*<sup>1</sup>

Het doel van dit historische onderzoek was om een bijdrage te leveren aan de geschiedschrijving van Amazonia en Nederland in een minder bekende periode. De handelsrelaties tussen Nederlanders en Indianen waren de ingang om de ontwikkeling van Nederlandse kolonies op de kust van Guiana te beschrijven. De onderliggende benadering was dat deze kolonies onderdeel waren van een economische expansie vanuit Nederland. De verwachting was dat de ontwikkeling van de Nederlandse kolonies beïnvloed zou worden door interactie met de Indiaanse bevolking. De studie van deze Europese ontwikkeling werd gezien als een methode om informatie over de Indiaanse bevolking van Amazonia te verzamelen in een periode van grote veranderingen die gekenmerkt wordt door een grote schaarste aan historische bronnen. Een tweede doel van het onderzoek was om een bijdrage te leveren aan de beschrijving van de rol die Indianen speelden in de Nederlandse koloniale expansie in Amerika.

De keuze voor een economisch-geografische benadering maakte het mogelijk om informatie uit verschillende bronnen zoals cartografische verzamelingen, contemporaine manuscripten en archeologisch onderzoek met elkaar in verband te brengen. De nadruk lag vooral op een kwalitatieve analyse van de historische ontwikkeling vanuit economisch-geografisch perspectief. Het beschikbare bronnenmateriaal was niet geschikt voor het maken van kwantitatieve analyses zoals die in de moderne economisch-geografische studies toegepast

---

<sup>1</sup> Penard 1907-1908: 20. Zie Bijlage C 5 voor een aantal teksten van Penard.

worden. Enerzijds ontbrak het aan systematische kwantitatieve beschrijvingen in de bronnen en anderzijds waren bronnen waar dergelijke kwantitatieve gegevens wel voorhanden waren te beperkt om algemene uitspraken te doen over de volumes en waardes van de handel tussen Nederlanders en Indianen in de onderzoeksperiode. De bijdrage van dit onderzoek aan de moderne economisch-geografische theorie bleef daardoor beperkt tot een kwalitatieve evaluatie van het ontwikkelingsmodel van Vance.

De economisch-geografische ontwikkeling die door Vance geformuleerd werd was een bruikbaar instrument om de koloniale expansie vanuit Nederland in het onderzoeksgebied te onderzoeken. De stappen in de ontwikkeling van een koloniale overzeese economie uit het 'Mercantile Model' vormden een kader om de ontwikkelingen in de onderzoeksperiode te beschrijven. De ontwikkeling van Nederlandse nederzettingen op de Wilde Kust verliep op een andere wijze dan die in Noord-Amerika of Azië. De economisch-geografische benadering maakt duidelijk dat de lokale en regionale handelscontacten belangrijk zijn voor een beter begrip van de ontwikkeling van de Nederlandse kolonies in het onderzoeksgebied. Het onderzoek sluit hierbij aan bij andere studies naar regionale economieën zoals dat van Klooster.

De conclusie dat de economisch-geografische ontwikkeling in het onderzoeksgebied sterk bepaald werd door het ontstaan van een regionale overzeese Europese economie op de eilanden in de Caraïbische Zee moet gezien worden als een voorlopig resultaat dat de basis kan vormen voor verder onderzoek. De ontwikkeling naar een scheiding tussen de Europese nederzettingen langs de kust en het achterland als een Indiaans gebied in de periode na 1680 is een voor-de-hand- liggend onderwerp om meer kennis over de vorm van dit proces te verzamelen. Nauwkeurig historisch en archeologisch onderzoek naar de vroege ontwikkeling van de Nederlandse kolonies op de kust van Guiana is een ingang naar meer kennis over de Indiaanse samenlevingen in Amazonia. Het eerste vestigingspatroon van de Europese nederzettingen werd door de bestaande Indiaanse samenlevingen bepaald en een belangrijk resultaat van het onderzoek is dat dit vestigingspatroon een bron is van informatie over de Indiaanse samenlevingen in Amazonia.

Het onderzoek geeft aan dat de periode vóór 1680 in een aantal opzichten afwijkt van de latere periode. De wederzijdse afhankelijkheid van Indianen en Europeanen is een belangrijk verschil. De permanente vestiging van Europeanen in Amazonia werd mogelijk gemaakt door een langdurig uitwisselingproces met de daar aanwezige Indiaanse samenlevingen. De eerste Europese nederzettingen richtten zich op locaties die door Indianen werden bewoond en maakten gebruik van de lokale 'know-how' om te overleven. De woningen werden gebouwd met lokale materialen, de Europeanen voedden zich met voedsel dat lokaal voorhanden was en leerden van

Indianen hoe zij deze gewassen konden verbouwen in de tropische omstandigheden die voor hen vreemd waren.

Het landschap waarin de Europese kolonisten en reizigers zich bewogen werd bepaald door de waarneming van hun Indiaanse gidsen. In Europese atlanten zijn nog steeds de namen te vinden van de Indiaanse toponiemen uit de zestiende eeuw: rivieren zoals de Oiapoque, de Marowijne, de Berbice en de Essequibo. Sommige oroniemen zijn namen van landen geworden zoals Suriname. Deze invloed van de Indiaanse samenlevingen op de Europeanen bleef niet alleen beperkt tot toponiemen in Amazonia. De ‘lange peper’ uit Frans-Guyana is een naam voor een product geworden dat als ‘cayennepeper’ in de meeste Nederlandse supermarkten verkocht wordt. Cayenne is een verbastering van het Indiaanse woord ‘Kiana’. De hangmat, een verbastering van ‘hamaca’, is dermate ingeburgerd dat slechts weinig mensen dit gebruiksvoorwerp nog met de Indianen uit Amazonia associëren. Indiaanse planten zoals tabak en orleaan zijn een onderdeel van de Europese cultuur geworden.<sup>2</sup>

De uitwisseling van landbouwtechnieken in de periode vóór 1680 is tegenwoordig vrijwel vergeten. De gewoonte van veel Indiaanse samenlevingen om regelmatig van woonplaats te veranderen in een omschreven gebied heeft ertoe bijgedragen dat de Indianen langs de kust in veel moderne beschrijvingen afgebeeld worden als nomadische jagers en vissers. De vondsten van Indiaanse kunstwerken zoals terpen, opgehoogde velden en kanalen langs de kust van Guiana door archeologen hadden al eerder geleid tot een bijstelling van dit beeld. De historische bronnen die voor dit onderzoek gebruikt zijn, laten zien dat de Europeanen de gehele onderzoeksperiode landbouwproducten zoals cassave en yam van Indianen kochten. De Indiaanse samenlevingen in Guiana beschikten blijkbaar over een surplus aan voedsel dat deze handel mogelijk maakte.

De orleaan die vanuit Essequibo en Berbice naar Nederland geëxporteerd werd, was afkomstig van Indianen die de orleaanstruiken aanplantten, de orleaan oogstten en haar verwerkten tot een halffabricaat. Deze bijdrage van Indianen aan de economie van Essequibo en Berbice in de zeventiende en achttiende eeuw is een onderwerp dat meer studie verdient. Uit de correspondentie van de gezaghebbers in Essequibo blijkt dat deze Nederlanders hun relatie met de Indianen die orleaan leverden als economisch definieerden. De informatie over de vorm waarin

---

<sup>2</sup> Cayennepeper; znw. vr., mv. -s. Uit eng. cayenne en ndl. peper (I), naar eng. Cayenne (pepper), dat o.i.v. Cayenne, de hoofdstad van Fransch-Guyana, vervormd is uit cayan (1756), kayan, kian, welke woorden weer teruggaan op Tupi kyynha, quiynha ‘heete peper’. Wsch. duidt het oudere Gunae peper (bij D. Pz. de Vries, *Voyag.* 196 [1911]) dezelfde peper aan; vgl. Guineapeper in Vandenbussche, *Volkst. Kruiden* 168 [1955]. Scherpe specerij van de zaden of vruchten van versch. soorten van de Spaansche peper (*Capsicum* L.), zoals *Capsicum baccatum* L., *Capsicum fastigiatum* Bl. en *Capsicum frutescens* L. Sy breecken die Wortel (van de cassave) op een Steen, ende wringen het Sop daer uyt, welck rauw zijnde fenijn is [...], maer gesoden sijnde met Gunae Peper (noot: Cayenne-peper), daer sy den overvloed van hebben, geeft een excelente ende gesonde Sausse, bij D. Pz. de Vries, *Voyag.* 196 [1911]). (WNT online: [www.gtb.inl.nl](http://www.gtb.inl.nl).)

transacties werden afgesloten is zeer beperkt en wijst op een gedecentraliseerd netwerk waarin een groot aantal kleine individuele transacties werd afgesloten. Moderne cultureel-antropologische studies over Indiaanse samenlevingen in de hooglanden van Guiana schetsen vaak een beeld van verspreide kleinere nederzettingen, waartussen handelsrelaties onderhouden worden door handelaars die zich vaak over grote afstanden verplaatsen.

De historische bronnen laten zien dat er in de onderzoeksperiode duizenden kilo's glazen kralen naar haar de Wilde Kust geëxporteerd zijn. Deze kralen werden al snel door Indiaanse samenlevingen opgenomen als onderdeel van hun cultuur. Het is merkwaardig dat er bij archeologisch onderzoek in Suriname en in Guyana, in tegenstelling tot in Noord-Amerika, vrijwel geen vondsten van deze kralen gerapporteerd worden. Uit onderzoek in Noord-Amerika blijkt dat sommige soorten kralen sneller vergaan, maar er zijn aanzienlijke hoeveelheden kralen gevonden die wel de tand des tijds doorstaan hebben. Verder historisch en archeologisch onderzoek is belangrijk om een beter inzicht in deze handelsstromen te krijgen.

Het onderzoek heeft in sommige opzichten zijn doel bereikt. De studie van de Europese kolonisatie in de periode 1580-1680 levert inderdaad informatie op over de situatie van de Indiaanse samenlevingen, met name van degene die in de buurt van de kust leefden. De Yao, de Shebayo en de Arikare waren belangrijke contemporaine identiteiten die relatief weinig aandacht hebben gekregen, waarschijnlijk omdat ze moeilijk in de bestaande etnografische categorieën in te passen zijn. De Atlantische kust van het tegenwoordige Amapá en het gebied tussen de Saramacca en de Corantijn komen uit het archeologisch onderzoek naar voren als afwijkende gebieden, omdat er geen Koriabo aardewerk gevonden is. De historische bronnen schetsen deze twee gebieden als Indiaanse enclaves die zich tot 1680 handhaafden. Op oude kaarten worden deze gebieden soms aangeduid met de namen *Tisnada* en *Iehona*. Ook het gebied tussen de Pomeroon en de Amacuro bleef gedurende de onderzoeksperiode een Indiaans gebied. Het onderzoek laat zien dat de Indiaanse samenlevingen langs de kust van Guiana een actieve rol speelden bij de ontwikkeling van de Nederlandse vestigingen.

Op het vlak van de Nederlandse geschiedschrijving heeft het onderzoek een aantal resultaten opgeleverd. De introductie van orleaan als kleurstof bij de bereiding van voedingsmiddelen is in de beschrijving van de Nederlandse economische ontwikkeling achterwege gebleven, hoewel het product wel genoemd wordt als er over de geschiedenis van speciale kaas, zoals de Leidse, gesproken wordt.

Het onderzoek laat zien dat het mogelijk is nieuwe bronnen te vinden. Nederland verkeert in de uitzonderlijke situatie dat veel stedelijke archieven eeuwenlang bewaard zijn gebleven. De notariële archieven bevatten informatie over de meest uiteenlopende onderwerpen, waaronder ook de handel met Indianen in Amazonia. Deze bronnen gaan vooral spreken als ze met elkaar in verband gebracht worden. Het is daarom belangrijk dat er geïnvesteerd wordt in het instrumentaliseren van de beschikbare collecties.<sup>3</sup>

De Nederlandse kolonies in 1680 waren het product van een ontwikkeling die gedragen werd door ondernemers uit verschillende delen van de Republiek. Naast de voortdurende participatie van Zeeland was ook de inbreng van Amsterdam en West-Friesland belangrijk. De verklaringen van West-Friese zeelieden geven inzicht in het regionale scheepvaartverkeer waaronder equipages van schepen voor de jacht op zeeke. De Guiaansche Compagnie uit Amsterdam was een voorloper van de WIC die meer onderzoek verdient dan in het kader van de vraagstelling van deze studie mogelijk was.

De rol van de WIC in het tot stand komen en bestuur van de kolonies was vóór 1680 beperkt. Weliswaar speelde de WIC een belangrijke rol door het breken van de Spaanse maritieme alleenheerschappij in de periode 1621-1640, maar de directe inbreng in de kolonies was beperkt. De kolonie in Essequibo werd tussen 1657 en 1670 niet direct door de WIC bestuurd. De meest stabiele kolonie was het particuliere patroonschap van Berbice. De kolonie in Suriname werd tussen 1669 en 1680 bestuurd door de Staten van Zeeland en later overgedragen aan een particuliere sociëteit waarin Amsterdam een belangrijke stem had. De WIC vervulde dus vooral een rol als overkoepelende organisatie, terwijl het bestuur in de praktijk vooral in handen van particuliere organisaties lag. De politieke doelstelling van het Engelse historische onderzoek heeft een sterk stempel op de Nederlandse geschiedschrijving gedrukt. De nadruk op de territoriale aanspraken in Guyana heeft geleid tot een sterke nadruk op de rol van Essequibo en de WIC. Berbice blijft in de Engelse beschrijvingen op de achtergrond, waardoor de belangrijke plaats van deze kolonie in de zeventiende eeuw relatief weinig aandacht heeft gekregen.

De Nederlandse kolonies op de Wilde Kust waren in de onderzoeksperiode in belangrijke mate afhankelijk van de hen omringende Indiaanse samenlevingen. De belangrijkste bondgenoten van de Nederlanders die in deze periode in de Nederlandse bronnen genoemd worden, waren de Arawak, in tegenstelling tot wat vaak gesteld wordt in historische studies. Verder onderzoek kan misschien verheldering brengen in de vraag waarom Nederlandse bronnen Arawak vermelden als

---

<sup>3</sup> Het Engels HCA archief is een buitenlandse bron die inzicht kan bieden in de Nederlandse vaart vanaf 1655. Het project van de KB om deze collectie te ontsluiten verdient lof. De registratie van Nederlandse prijzen is een belangrijke bron om inzicht te krijgen in het informele Atlantische scheepsverkeer.

Indiaanse handelspartners, terwijl in Spaanse bronnen steeds de Caraïben genoemd worden als Nederlandse bondgenoten.

De uitkomsten van het onderzoek bevestigen dat Nederlanders en Indianen handelsrelaties onderhielden en dat deze relaties de ontwikkeling van de Nederlandse kolonies beïnvloedden. De voorstelling van een koloniale ontwikkeling als een eenzijdig proces moet verworpen worden als een simplificering van de werkelijkheid. Het patroon van de Nederlandse vestigingen werd in belangrijke mate bepaald door bestaande Indiaanse vestigingen. In de periode 1580-1680 wisselden Indianen en Europeanen onderling kennis uit op verschillende terreinen. De Nederlandse kolonies in 1680 waren vooral de uitkomst van een geleidelijke ontwikkeling die gekenmerkt werd door wederzijdse afhankelijkheid.